

O. Yu. Kos'yanova

MODERN TENDENCIES AND PERSPECTIVES OF USING POLYGRAPH TECHNIQUE IN PSYCHOLOGICAL RESEARCHES

The article deals with studying polygraph technique in psychological researches. It was defined that polygraph technique is sufficient to diagnose a wide range of indicators that may directly or indirectly characterize the presence or absence of truthful answers of researched people. The contents of such definitions as «lie», «false», «deception» is clarified and their consideration as personal characteristics taking into account needs, motivations, conscious and unconscious mechanisms is presented. It is proved that the polygraph technique has been used for diagnosing people's truthfulness for over a century in juridical psychology, criminology and professional selection. Two stages in the formation of polygraph as a method of self-diagnostics are specified. Two major classifications of polygraph theories are distinguished and one author classification is presented in the article. They can be used in professional activities of polygraphers for expert evaluation and analysis of the polygraph charts, the development of a variety of psychodiagnostic methods using a polygraph. A carried out empirical research aimed on diagnosing individual and psychological characteristics allowed to state that in general the proposed method refers it to a valid procedure that can be used in psychodiagnostics of psychodynamic personality traits. It is demonstrated that nowadays a polygraph method tends to be popular in the juridical field, in the process of studying personality characteristics and basic researches.

Keywords: polygraph, polygraph technique in psychological research, stages in formation of the polygraph technique, polygraph theories, classification of polygraph theories.

Подано до редакції 23.01.2014

УДК 159.923.2:001.8

М. А. Садова

ОСОБЛИВОСТІ МОРАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ВИКЛАДАЧІВ ВИЩОЇ ШКОЛИ

Стаття присвячена проблемі морально-правової відповідальності викладачів вищої школи. Автором проведений теоретичний аналіз та обґрунтування взаємозв'язку моральної і правової відповідальності науково-педагогічних кадрів.

Ключові слова: моральна відповідальність, правова відповідальність, гуманність, відповідальність, рушійні сили розвитку відповідальності.

Постановка проблеми. Складна соціально-економічна ситуація, в якій знаходиться українська наука і освіта, відсутність послідовної державної політики і підтримки науки призвели сьогодні до падіння престижу професій ученого і викладача вищої школи, до масового відтоку інтелектуальної еліти з даних сфер професійної діяльності.

У Федеральних законах «Про освіту», «Про вищу і післявузівську професійну освіту», в «Національній доктрині освіти України» викладено вимоги по модернізації української освіти, де особливе місце відведене морально-правовій відповідальності науково-педагогічної діяльності викладачів вищої школи.

Аналіз останніх досліджень. Вивченням науково-дослідної діяльності вузівського викладача, її специфіки, займалися З.І. Васильєва, Н.Ф. Волков, А. В. Куржуєв, М.Е. Дуранов, Н.Н. Лобанов, Ю.Н. Кулюткіна, Т.Г. Браже, А.К. Маркова. Особливості професійної підготовки викладачів в системі підвищення кваліфікації в різних аспектах досліджувалися в роботах Р. С. Дімухаметова, Л. М. Кустова, Г.Н. Серікова та ін.

Питання педагогічної діяльності викладача неодноразово обговорювалося в літературі (К.К. Платонова, В.А. Сластеніна, А.И. Щербакова і ін.). У ряді робіт сучасних дослідників (В.Н. Абросимова, В. Г. Иванова, Л.Н. Макарова, А.К. Маркова, Г.П. Васянович) представлені моделі діяльності педагога нового типу.

Мета дослідження полягає в теоретико-методологічному обґрунтуванні взаємозв'язку моральної і правової відповідальності викладача вищої школи.

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретико-методологічний аналіз взаємозв'язку моральної і правової відповідальності викладача вищої школи.
2. Обґрунтувати закономірності розвитку морально-правової відповідальності педагога.

Основний зміст. Викладачі вищої школи відчувають нагальну потребу в нових теоретичних знаннях, практичних навиках, пізнавальних орієнтирах щодо механізму взаємодії моральної і правової відповідальності особистості. Адже в аналізі реальних процесів моральної

і правової відповідальності як у фокусі сходиться велика кількість філософських, педагогічних, етико-правових категорій («обов'язок», «свобода», «необхідність», «гуманність», «совість» та ін.) Отже зростає значущість знаходження її методологічних аспектів [2, с.16].

Український енциклопедичний словник визначає відповідальність як загально-соціологічну категорію, що віддзеркалює свідоме ставлення класів соціальних груп або особистості до вимог суспільної необхідності, громадського обов'язку, соціальних завдань, норм і цінностей. Відповідно до сфер прояву розрізняють політичну, моральну, правову, партійну та ін. відповідальність, а в залежності від носія – колективну та особисту. Відповідальність у словнику визначається як обов'язок необхідності і трактується, що активність суб'єкта завжди усвідомлена [5, с. 80].

Для конкретної характеристики процесу формування моральної і правової відповідальності викладача вищої школи необхідно визначитись в поняттях «моральна відповідальність» та «правова відповідальність».

Такі автори як М.І. Білецька, Д.А. Панчишин, Е. Фромм визначають моральну відповідальність як міру свободи. Г.П. Васянович, О.Я. Кульчишина розглядають моральну відповідальність як свободу совісті [1, с. 324]. У працях І.Я. Іванова, Я.Г. Якубсона, Л.М. Архангельського моральна відповідальність визначається як міра усвідомлення обов'язку [6, с. 38].

Отже, моральну відповідальність можна охарактеризувати як особистісну якість, суть якої полягає в усвідомленні моральної потреби до виконання соціальних норм, в тому числі і особистісних, а також здатність індивіда вільно приймати справедливую оцінку скоєних вчинків, давати своїм діям самооцінку з позицій гуманності, чистої совісті [3, с.13].

Правова відповідальність – це така особистісна якість, а також форма зв'язку між державою, суспільством і особистістю, яка віддзеркалює свідоме виконання вимог законів та інших підзаконних актів, її готовність прийняти примусові дії з боку держави за порушення норм права. У даних визначеннях домінуючими виступають елементи обов'язку, совісті, в яких певним чином виявляється автономний і гетерохронний характер морально-правового буття людини. Щодо педагогічної діяльності, то це виражається у моральній потребі, здібності та практичній готовності особистості творчо результативно виконувати свої професійні та громадські обов'язки, діяти в єдності свого «я» та інтересів суспільства у сфері навчання та виховання майбутнього покоління [4, с.101].

Суттєвий внесок у розробку проблеми відповідальності у сфері науки зробили І. В. Андрушкевичус, С.Н. Лінчук, Г.М. Малініна, В.П. Трухін та ін. Вихідним положенням названих дослідників є те, що в сучасних умовах різко зростає роль знань, науки, в той же час значно ускладнюються соціально-професійні функції вчених професорсько-викладацького складу, зростає необхідність підвищення якості наукової роботи. Як наслідок

цього, зростає роль науково-педагогічних кадрів у житті суспільства, їх відповідальність [5, с.88].

Сила процесу виховання, зокрема морально-правової відповідальності особистості, як стверджує К. Д. Ушинський, виявиться не тільки тим, наскільки воно відповідає природі людини, її справжнім потребам, але й тим, в якій мірі педагог володіє необхідним обсягом антропологічних знань. Тому він наполягає на створенні у вищому педагогічному закладі антропологічного факультету. Адже «сприяти розвиткові мистецтва виховання можна тільки взагалі поширенням серед педагогів-вихователів тих найрізноманітніших антропологічних знань, на яких вона ґрунтується» [1, с. 8].

У дослідженнях М. Шелера почуття відповідальності трактується як не просто форма чистої об'єктивності, а інтенціональний акт, спрямований на пізнання відповідальності як духовної цінності. Автор висловив думку, згідно з якою людина стала сама глибоко «проблематичною» тому, що не завжди здатна піднятися до належного рівня почуття відповідальності. Внаслідок цього виникає ілюзія, ніби суспільство за допомогою примусу і тиску здатне сформувати у індивіда морально-правову відповідальність. Як вказує М. Шелер, суспільство не може зробити людину відповідальною в гуманному, перспективному аспекті, людина повинна зробити суспільство гуманним і відповідальним. У перспективній відповідальності душа людини олюднюється. Отже, кожний у собі повинен створити центр перспективної гуманної відповідальності, створити своє «Я» [4, с. 53].

Щоб стати на рівень нової відповідальної ролі, викладач має бути професійно, психологічно підготовленим, морально свідомим, незалежним у своїх діях від конституційних законів виданих стосовно освіти і науки.

Л.С. Виготський – противник виховання морально-правової відповідальності жорсткими покараннями особистості. «Покарання виховує рабів» - це стародавнє правило є абсолютно вірним психологічно, оскільки покарання справді не навчає нічому іншому як боязливості і вмінню спрямовувати свою поведінку саме страхом. Тому покарання є найлегшим і бездарним педагогічним засобом, що дає швидкий ефект, не турбуючись про внутрішнє виховання інстинкту [2, с.11].

Заслуговує на увагу монографія К. Муздибаєва «Психологія відповідальності». Застосовуючи історико-логічний метод дослідження, автор створює оригінальну концепцію локусу контролю особистості, згідно з якою внутрішній (інтернальний) контроль є головним по відношенню до зовнішнього (екстернального) у діяльності особистості. Особливо велике значення для формування перспективної морально-правової відповідальності, вважає автор, належить визначенню сенсу життя, його мети. «Відсутність цілей нині і у далекому майбутньому позбавляє суб'єкта будь-якої відповідальності. Тому потрібно знайти сенс, мету в житті, що трансформується у потребу бути відповідальним за події як сучасного, так і майбутнього» [5, с.108].

Звертаючись до усвідомлення внутрішньопсихічних процесів і взаємозв'язку між несвідомим ба-

жанням і свідомістю людини, засновник класичного психоаналізу З. Фрейд постійно апелює до соціокультурних, морально-правових проблем, в тому числі і до морально-правової відповідальності індивіда. Особливо це відчувається у праці «Тотем і табу», де вчений-психоаналітик приходив до висновку амбівалентності установок людини, а отже почуття нею відповідальності та безвідповідальності в один і той же самий час. Він пояснює це тим, що у психіці людини відбуваються складні процеси між несвідомим (Воно) та свідомим (Я), між свідомим (Я) і над Я (совість). У несвідомому (Воно) зосереджені одвічні несвідомі прагнення, які ніби демони викликають беззвітні, безвідповідальні поклики людини. Несвідоме (Воно) вступає в конфлікт зі свідомістю, орієнтованою на принцип реальності, тобто на прийняті норми поведінки та способи задоволення бажань. Свідоме (Я) прагне підпорядковувати сферу несвідомого (Воно), і, якщо вдається, витісняє соціокультурні пориви у прірву (Воно), тобто спрямовує відповідальну діяльність. Але може бути й навпаки, коли «Воно» підпорядковує собі «Я», відповідальність залишається на рівні несвідомого. Крім того, наголошує З. Фрейд, потрібно враховувати і складний процес взаємозв'язку між «Я» і «над-Я». У «над-Я» містяться як імператив обов'язкового, так і заборони морально-правового, соціокультурного. «Над-Я» - це «адвокат внутрішнього світу», здатний виступати в ролі совісті або ж несвідомого почуття вини. Все це залежить від сили енергії і напрямку сублімації [4, с. 55].

Вивчаючи психічні механізми, З. Фрейд наблизився до важливих аспектів мотивації діяльності педагога, розуміння яких потрібне для розкриття як природи самої людської істоти, її буття у світі, так і відповідальності. Мова йде про подвійну детермінацію поведінки педагога, пов'язану з його природними бажаннями і соціокультурними моральними вимогами оточення, внутрішніми і зовнішніми стимулами, а також обмеженням, які покладаються на нього. Вчений приходив до висновку, що при авторитарному регулюванні поведінки між педагогом і суспільством відбувається розщеплення психіки. На цьому ґрунті не тільки обмежуються деструктивні егоїстичні бажання педагога, але виникає почуття вини, страху, яке є не стільки стимулом для відповідального здорового ставлення до життя, обраної професії, скільки причиною виникнення психічних розладів «втеча у хворобу», відхід від реальності у світ ілюзії [4, с. 86].

Аналіз творчої педагогічної діяльності В.О. Сухомлинського показує, що видатний педагог сучасності також приділяє велику увагу проблемі виховання морально-правової відповідальності особистості. Автор насамперед наголошує на відповідальності керівника вищого навчального закладу, його вмінні керувати колективом, знати найтонші деталі педагогічного процесу, розуміти духовний світ студента, враховувати особливості розумової праці викладача (вчителя) - студента (учня) [1, с. 86].

Діяльність керівника вищого навчального закладу - це завжди творча і відповідальна діяльність. Один

із секретів науково-педагогічної творчості керівника полягає в тому, щоб пробудити у викладачів інтерес до пошуку, до аналізу власної роботи. Тільки перебуваючи у постійному пошуку, викладач може виконати свій професійний обов'язок: зробити відкриття в науці, відкрити для себе особистість студента, виховати гуманну людину [1, с. 90].

На думку В.О. Сухомлинського, пізнаючи і виховуючи молоду людську душу, яка знаходиться в постійному розвитку, педагог надзвичайно відповідально повинен ставитись до слова – головного засобу виховання дитини. Слова повинні бути провідними зірками у становленні учня (студента) як повноцінно зрілої особистості. Небезпечною є пиха у вихованні відповідальності особистості. «Пиха – це безвідповідальне брязкання зброєю, перетворення зброї в іграшку, це духовне роззброєння людини» [6, с. 40].

В. О. Сухомлинський глибоко переконаний у необхідності правової, матеріальної відповідальності учителя та учня. «Усі слова про почуття відповідальності залишаються дитячим лепетом, якщо немає відповідальності за матеріальні цінності».

Особливу увагу останнім часом привертає дисертаційне дослідження М. І. Сметанського. Автор розглядає з точки зору комплексного підходу проблему соціально-психологічної відповідальності педагога. Він не тільки обґрунтовує теоретичні основи формування соціально-психологічної відповідальності педагога, але на засадах практики показує проблеми, які потребують свого вирішення [7, с. 69].

М.І. Сметанський глибоко вивчає умови успішного формування соціально-психологічної відповідальності педагога, серед яких основними вважає наступні: 1) створення ситуації зацікавленості особистості у праці та її результатах; 2) формування суб'єкта відповідальних дій, пізнавальних, вольових та діяльнісних компонентів його відповідальності; 3) наявність гуманного, орієнтованого, соціального контролю та об'єктивної оцінки дій кожного суб'єкта.

Крім того, автор визначає рівні сформованості соціальної відповідальності вчителя на різних етапах його життєдіяльності: довузівському, вузівському і на етапі професійної діяльності [7, с.83].

У власних дослідженнях Г.П. Васянович визначає рушійні сили розвитку морально-правової відповідальності педагога, де основоположним принципом виступає виявлення і вирішення суперечностей. Як зазначає С.У. Гончаренко: «З самого початку потрібно з'ясувати основні суперечності чи невідповідності між досягнутим рівнем психологічного знання і проблемами розвитку психологічної теорії і практики». Ці суперечності й невідповідності можуть бути зумовлені як відкриттям нових фактів і зв'язків, так і появою нових запитів практики, що потребують виходу за межі одержаних знань. У багатьох випадках виявлення суперечностей, що визначають проблему дослідження, буває важчим за розв'язання самої проблеми [1, с.132].

Суперечності розв'язуються, але не усуваються. Від невірною недіалектичного розуміння сутності суперечностей випливає і нереалістичний метод їх вирішення. Небезпечні не самі по собі суперечності, а невміння, навіть небажання окремих викладачів керівників вищої школи своєчасно їх виявити і вирішити.

Соціальне середовище створює лише можливості для вияву морально правової відповідальності викладача. Але рівень реалізації цих можливостей залежить від самого суб'єкта відповідальності, від характеру його потреб, інтересів, істинних уявлень про відповідальність, а також мотивів її реалізації, свободи, оцінки і самооцінки [4, с.145].

Система вузівської підготовки майбутнього фахівця повинна забезпечувати формування таких якостей у студентів, як патріотизм, обов'язок, совість, глибоке усвідомлення професійної відповідальності за особистий внесок у розробку держави. Прискорення чи гальмування формування цих якостей у значній мірі буде залежати від рівня самоусвідомлення особистості в необхідності діяти відповідально, отже свободи людини. Звідси логічно витікає методологічна функція категорії свободи у дослідженні. Вона проявляється у глибоко усвідомлених вчинках, вільній діяльності у формуванні особистістю свого професійного обов'язку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Васянович Г.П. Морально-правова відповідальність педагога (теоретико-методологічний аспект) : дис... д-ра пед. наук: 13.00.04 / Васянович Григорій Петрович ; Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. – К. : 1997. – 377 л.
2. Гаєва Т. Г. Моральная ответственность как качество личности: автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / Т. Г. Гусева. – М. : 2003. – 18 с.

REFERENCES:

1. Vasyanovych G.P. Moral and legal responsibility of the teacher (theoretical and methodological aspects) : dis ... dr. ped. sciences: 13.00.04 / Vasyanovych G.P., Institute of pedagogy and psychology of professional education pedagogical sciences of Ukraine . – K. : 1997. – 377 p.
2. Gaeva T.G. Moralnaya responsibility the quality of personality : author. dis candidate. psychology. sciences: 19.00.07 / T.G. Gaeva . – M. : 2003. – 18p.

М. А. Садовая

ОСОБЕННОСТИ МОРАЛЬНО-ПРАВОВОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ

Данная статья посвящена проблеме морально-правовой ответственности преподавателей высшей школы. Автором проведен теоретический анализ и обоснование взаимосвязи моральной и правовой ответственности научно-педагогических кадров. Дано определение понятию «правовая ответственность» и выделены ее проявления в сфере образования, а также объяснена взаимосвязь нравственной и правовой ответственности преподавателя высшей школы.

Ключевые слова: нравственная ответственность, правовая ответственность, гуманность, ответственность, движущие силы развития ответственности.

Висновки:

Підсумовуючи вищезгадане, варто зазначити, що морально-правова відповідальність викладача вищої школи аналізується в ракурсі наступних позицій. Невід'ємною складовою, регулятором професійної діяльності викладача є морально-правова відповідальність. Викладач вищої школи виступає активним суб'єктом морально-правової відповідальності в певному науковому і педагогічному середовищі, де він реалізує свої здібності і можливості навчання та виховання підростаючого покоління. Конкретний прояв морально-правової відповідальності знаходить у тому, що викладач є носієм морально-правових цінностей суспільства, опосередковано і безпосередньо включений до системи морально-правової діяльності; специфічно інтегрований в морально-правові відносини науково-педагогічних кадрів; взаємодіє не тільки із студентами, але й сам з собою.

Взаємозв'язок моральної і правової відповідальності викладача вищої школи характеризується як з боку універсальності закономірності, так і з боку особливостей розвитку цього процесу. Отже, морально-правова відповідальність має багаторівневий характер вияву і функціонування.

3. Иваненко Т.Г. Динамика формирования ответственности будущих педагогов : дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / Т. Г. Иваненко. – Л. : 1987. – 202с.
4. Пашко Л.Ф. Формування відповідального ставлення до педагогічної професії у студентів педвузу / Л. Ф. Пашко // Вища та середня освіта: Респ. наук. – методич. зб. – К. : 1991. – Вип.15. – С. 35-42.
5. Сметанський М.І. Формування соціальної відповідальності вчителя / М.І. Сметанський. – Вінниця : 1993. – 93 с.

3. Yvanenko T.G. Formation dynamics liability pedahohov the future : dis ... candidate. ped. sciences: 13.00.04 / T. G. Yvanenko . – L. : 1987. – 202 p .
4. Pashko L.F. Forming a responsible attitude to the teaching profession among students technicalities / L.F. Pashko // Higher and secondary education : Resp. sciences. - methodological. collected . – K. : 1991. – Vyp.15 . – P. 35-42 .
5. Smetanskyy M. Formation of social responsibility teacher / M. Smetanskyy . – V. : 1993. – 93 p.

M. A. Sadova

FEATURES OF MORAL AND LEGAL RESPONSIBILITY OF HIGH SCHOOL TEACHERS

This paper deals with the problem of moral and legal responsibility of high school teachers. The author presented a theoretical analysis and justification of the relationship between moral and legal responsibility of the teaching staff. G.P. Vasyanovych, A.J. Kulchyshyna, M.I. Beletsky, D. Panchyshyn, E. Fromm considered moral responsibility as freedom of conscience. In the works of I. Ivanov, J.G. Yakubson, L.M. Archangel, S.O. Sukhomlinskiy moral responsibility is defined as a measure of responsibility realization. Legal responsibility is personal trait and mean of communication between the state, society and the individual, which reflects a conscious fulfillment of the requirements of laws and regulations. As for scientific and educational activities, it is expressed in the moral need, ability and willingness of the individual to fulfill his professional and social responsibilities, to act in unity of his "self" and public interest in the sphere of learning and education of future generation. Moral and legal responsibility of a teacher is an integral part and regulator of his professional activity. High school teacher is an active subject of moral and legal responsibility in a scientific and educational environment where he embodies his abilities and opportunities of teaching and upbringing of young generation. Specific expression of the moral and legal responsibility lays in the fact that a teacher is a bearer of moral and legal values of society, he is indirectly and directly included into the system of moral and legal activities, specifically integrated into the moral and legal relations of the teaching staff. Moral and legal responsibility has a multi-leveled character of expression and functioning.

Keywords: moral responsibility, legal responsibility, humanity, responsibility, driving force in the development of responsibility.

Подано до редакції 27.02.2014
